

VIGILIA

2006 / 5

Szabadság – krisztusi szabadság

FILA BÉLA: Az emberi szabadság
teológiai értelmezésének néhány szempontja

CZAKÓ ISTVÁN: Søren Kierkegaard
szabadságértelmezésének alapvonalai

JAN-HEINER TÜCK: A szabadság szédítő mélysége
TRINGER LÁSZLÓ: A szabadság mentális korlátjai

Albert Zsuzsa, Nagy Gáspár és Vasadi Péter verse
SZÁVAI JÁNOS: Aletheia, avagy nem találunk szavakat

Beszélgetés Poszler Györggyel

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Az elbocsátott vad	321
----------------	--------------------	-----

SZABADSÁG – KRISZTUSI SZABADSÁG

FILA BÉLA:	Az emberi szabadság teológiai értelmezésének néhány szempontja	322
CZAKÓ ISTVÁN:	A választás választása. Søren Kierkegaard szabadságértelmezésének alapvonalai	331
JAN-HEINER TÜCK:	A szabadság szédítő mélysége. Az Isten és ember közötti dráma — kísérlet öt felvonásban (<i>Görföl Tibor fordítása</i>)	342
TRINGER LÁSZLÓ:	A szabadság mentális korlátjai	350

SZÉPÍRÁS

VASADI PÉTER:	Az arc (<i>vers</i>)	360
BOHUMIL HRABAL:	Soha már... (<i>elbeszélés</i>) (<i>Kiss Szemán Róbert fordítása</i>)	362
NAGY GÁSPÁR:	Az álom szándékai felől...; Expedíció (<i>versek</i>)	366
ALBERT ZSUZSA:	Örvény (<i>vers</i>)	368
SZÁVAI JÁNOS:	Aletheia, avagy nem találunk szavakat (<i>tanulmány</i>)	369
GREINER ÉVA:	Ég a város, ég a ház is... (<i>novella</i>)	377
NAGY FARKAS DUDÁS ERIKA:	Fénykép — A nő; Fénykép — A férfi; Az özvegy estéje (<i>versek</i>)	379

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS:	Poszler Györggyel	381
--------------------	-------------------	-----

MAI MEDITÁCIÓK

BORIÁN ELRÉD:	Jónás jelében	390
---------------	---------------	-----

KRITIKA

ÉRFALVY LÍVIA:	Rónay László: <i>Márai Sándor</i>	394
----------------	-----------------------------------	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	396
---	-----

LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS

Poszler Györggyel

Poszler György irodalomtörténész és esztéta 1931-ben született Kolozsváron. Egyetemi tanulmányait az ELTE BTK magyar-történelem szakán végezte. 1972-től az ELTE oktatója, majd egyetemi tanára. A Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Őszinte tisztelettel és szeretettel köszöntjük közelgő 75. születésnapja alkalmából.

Munkásságában, másfél tucatnyi kötetében az élethez, a dolgokhoz való viszonyának változásai is benne foglaltatnak. Jól érzi az olvasó — gondoljunk csak a Duna-völgyi reálfantasztikumra —, hogy már nemcsak a szigorúan elméleti kérdésfelvételeket, monografikus művekbe sűrítendő kutatásokat, hanem az eleven, valóságyszerű, csak látszólag oldottabb témákat, gondolatokat is egyre növekvő figyelemmel és odahallgatással engedi közel magához, újabb kötetéhez?

Pályám az értekezés, a monográfia, úgymond a tudományos igényű műfajok irányába indult. Ilyen például a Szerb Antalról írott monográfiám, a műfajelméletről írt kötet, vagy Hegel, Lukács műfajelméletéről szóló könyvem. Aztán rendkívüli módon megváltozott a világ, és ez nemcsak azt jelentette, hogy a külső körülmények változtak — tehát, hogy országunk berendezkedése változott meg alaposan —, hanem azt is jelentette, hogy azok az újdonságok, amelyek létrejöttek, elkezdtek az embernek közvetlen kérdéseket felvetni. Nemcsak olyan kérdéseket, amelyek a tudomány kérdései, amelyekre közvetetten, egy teoretikus közegen keresztül lehet válaszolni, hanem sokkal közvetlenebb, direktebb, az ember életberendezkedésére és a többi emberhez való viszonyára vonatkozó kérdéseket kezdtek feltenni. Akkor (eleinte nem tudatosan) észrevettem magamon, hogy áttértem olyan műfajokra, amelyek az értekezéstől az esszé felé haladnak, illetőleg helyenként még az is mondható, hogy az esszétől egészen a konfesszióig. Ennek természetesen van olyan magyarázata is, hogy 1990-ben 59 éves voltam. Az ember ilyenkor elkezd gondolkodni azon, hogy mit tud még megcsinálni, hogyan ossza be az idejét és a rendelkezésre álló pszichés energiáit. Ezt követte az, hogy végeredményben az esszé lett az uralkodó műfajom, aztán próbálkoztam egy közvetlenebb esszé-publicisztikai műfajjal is. Valóban, azt hiszem, hogy a legradikálisabban fordulatot a Duna-völgyi reálfantasztikum című kötet jelentette — ezek az írások már esszé-publicisztikák voltak. Úgy éreztem, hogy részben a korábbi életemre, a korábbi olvasmányaimra, részben pedig arra, amivel — idézőjelben mondva — az utcán menve találkozok az ember, ebben a műfajban tudok leginkább reagálni. Az értekezésnek a műfaja vagy a monográfia igényű tájékozódás ehhez nem megfelelő. Azért hadd jegyezzem meg még azt is, hogy én azért jobb pillanataimban — amikor az ablakon besüt a nap, és még majdnem mindig besüt a nap — arra gondolok, hogy ezek az esszéim azért elméletileg és tudományosan egyaránt megalapozottak.

Az előzőek mellett magának érzi a magyar szellemtörténeti mozgalom fejlődése megírásának feladatát is, amire már többször hivatkozott ugyan, mégis inkább az óvatosság, mintsem a magától értetődés hangján.

Igen, volt egy — félig meddig vállalásnak is nevezhető — elhatározásom, hogy kritikai, kritikátörténeti és elmélettörténeti nézőpontból megírom azt, mit jelenthetett a magyar művészet-magyarázatban, de nemcsak művészet-magyarázatban, hanem a történelem-magyarázatban is a szellemtörténeti mozgalom. Ehhez hozzákezdttem, és már részben van az 50-es évek legvégéről és a 60-as évekből származó nagy jegyzetanyagom — cédulák, kijegyzetelt értekezések, könyvek stb. Azonkívül az évek során beszereztem jó néhány fotokópiát. Részben itteni könyvtárak, részben német könyvtárak anyagából, meg könyvtárközi kölcsönzés és hasonlók révén elég nagy szakirodalmi anyagot szereztem be, és elkezdtem a módszeres anyaggyűjtést is, amelynek jó része már a számítógépemben van. Sajnos, sok olyan dolog van ugyanakkor, ami az embert eltéríti egy ilyen módszeres munkától. És itt csak kisebb súlyú tényező az órákra való készülés. A nagyobb az, hogy folyóiratoktól, különböző orgánumoktól olyan feladatokat kap az ember, amelyeket nincs szíve visszautasítani, mert érdekli a dolog, meg aztán jó kapcsolata van a szerkesztőségekkel, akik olyan szerzőkről kérnek olykor kritikát, esszérecenziót, akik nagyon közel állnak a szívéhez... Egy részét illetően megvannak a régi jegyzeteim, bizonyos dolgokat újraolvasni talán fölösleges lenne. Foglalkozni kell még az ósatyával, Wilhelm Dilthey-el, részben újra kell olvasni őt, hiszen Dilthey-t illetően közhelyek tömege van forgalomban. Műveit jórészt beszereztem, ezeket a köteteket tavaly nyáron el is kezdtem olvasni, aztán most az elmúlt késő ősszel elakadtam, mert jöttek ezek az általam visszautasíthatatlannak érzett napi feladatok. De bizonyos, hogy ezekhez vissza fogok térni.

És van itt egy újabb probléma, ami bizonyára az ember életkorával is összefügg. Ezt magamnak is megfogalmaztam, és a tanítványaimnak is mondtam, hogy azt azért tudni kell, hogy ha egy témát fel akar dolgozni az ember, hol kell a szálakat elvágni. Ha minden szálát végig akarunk követni, akkor állandóan rákmenetben mennénk. Ehhez kell a kontroll. Hogy hol kell vágni, és hogy hol kell végleg elvágni, lehet, hogy ennek tudata nem általános fejlődési, lélektani sajátosság, mindenestre külön-figyelmet azért ez is érdemel. Például: olvasom Dilthey-nek egy nagy 60-70 oldalas dolgozatát Schlosser-ről, akit ő a német történetírás nagyjának tart és úgy gondolja, hogy bizonyos francia ihletések és későbbi német ihletések az ő egyetemes történelméből sokat merítenek — történetfilozófiai és a 19. századi német történettudomány megalapozása szempontjából. Én úgy gondoltam akkor, mikor ezt a Dilthey tanulmányt olvastam, és most is úgy gondolom, hogy nekem a Schlosser munkát is el kell olvasnom. Viszont a kontroll-állapotot folyamatosan számon kell kérnem magamon. Tehát: a mozgalom történetével kapcsolatos munkát meg tudom csinálni, Lukács és Fülep Lajos Szellem című folyóiratától lényegében 1945-ig, amikor is a történelem Magyarországon mindennek végét vetett.

Az irodalom és az irodalom-közeli művek egyik nagy lehetősége a vallomás irányába történő tájékozódás. Az önigazolás és a mű tétének elutasítása között számtalan árnyalat létezik. Jelen van a vallomás irányába történő tapogatózás a magyar irodalom Ön által vizsgált területein?

Azt tapasztalom, hogy a mi nemzedékünkben meg az utánunk lévőkben megvan. De ezekben a több, nagy történelmi korszakot átélt nemzedékekben egyébként is van vallomáskényszer. Török Endre könyvei például: a 19. századi orosz irodalomtörténete is tele volt ilyen kis részletekkel, de az Újhold-évkönyvben megjelent írásai, vagy esszékötetei, az orosz vallásfilozófiáról összegyűjtött kötete, amihez tanulmányértékű rövid bevezetőt is írt, mind-mind erről a vallomáskényszerről tanúskodnak. Ez azért sokakban benn van, és egyszer egy debreceni irodalmi napokon tartott előadás kapcsán ezt a magyar önéletrajz-irodalomból, memoáirodalomból részben irodalmi, részben politikusok memoárjaiból összeálló anyagot átnézve azt figyeltem meg, hogy a történelmi fordulatok után ez a vallomás-hullám megerősödik. Itt tudok néhány olyan munkát, akár klasszikusnak nevezhető példát is mondani, mint például Kassák monumentális önéletrajza, vagy Németh László önéletrajzi jellegű írásai, a Magam helyett, Az ember és szerep, és lehetne még sorolni őket. Aztán például Márainak kimeríthetetlen reflexió- és konfesszió-gyűjteménye arról, amit átélt, vagy a közelmúltból Vas István többkötetes önéletrajza, de a politikum területről mondhatok olyan példát is, mint Károlyi Mihály emlékiratai. Szóval létezik az a vallomáskényszer — vagyis ha Szent Ágoston-i vagy rousseau-i értelemben fogjuk fel a vallomás műfaját —, ami ott van érzésem szerint a szépirodalom, a történetírás és a direkt vallomás különböző kísérleteiben.

Lényeges kérdés aztán a szöveg tétje elől való menekülés problémája. Először is nem hiszem, hogy egy szöveg értelmezéséből a szöveg szerzője kihagyható. Én úgy gondolom, hajlandó vagyok elismerni, hogy — miért ne tévedhetnék — Roland Barthes híres, rövid dolgozata arról, hogy a szerző halott, tulajdonképpen egy metafora. Olyan metafora, amely arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy próbáljuk meg a dolgokat nemcsak a szerző felől, hanem a befogadó, a recepció oldaláról is nézni. Számomra olykor megmosolyogtató módon próbálják a művet — tudatosan mondok nem szöveget —, a szerzőjét zárójelbe tenni, vagy igyekeznek minderről elfeledkezni. A másik dolog, ami ezzel szorosán összefügg, hogy a művek, ebben az esetben nem bánom, legyenek szövegek, valamiről szólnak. És hát azért én mégiscsak azon a művészetfelfogáson nőttem fel, hogy a művészet valami olyasmi, ami az ember és a világ közötti viszonyra reflektál. Ezt rendezi el a maga számára a szerző, és ha nekem vannak ehhez antennáim, akkor egy mű, egy szöveg segítségével én is megpróbálhatom jobban elrendezni a sajátomat. Erről nem tudok letenni. Nekem Krúdy Gyula nem azért olyan nagy író, mert bizonyos metaforikus szerkezeteket valamelyik nagy francia, vagy a világirodalom egyéb nagy reprezentánsai előtt vagy azokkal egy időben vagy másképp alkalmazott, hanem azért, mert egy olyan elsüllyedt világot hoz be nekem, amelyet

én már nem érhettem meg, legteljebb csak egy-egy felvillanását. Elbeszélésében behoz olyan tájakat, amelyeket csak ő látott úgy — a Nyírség, a Felvidék, Óbuda, sorolni lehetne még. És olyan emberi viszonylatokat is, amit mi, hétköznapi emberek nem tudunk vagy tudtunk megélni, csak az ő — meg a hozzá hasonlók — írásainak tükrében tudjuk megélni. Tehát úgy gondolom, egy másik világot hoz be nekem. A fotelben ülve Krúdyt olvasni — de hát sok más példát is mondhatnék — segít nekem elrendezni az életemet. Na most, én erről tényleg nem tudok letenni, de ugyanakkor van az a dolog is, és én ezt a nagy esszéistáktól véltem megtanulni, hogy az sem olyan nagy baj, hogyha egy művészetről szóló értekezésben (legyen esszé vagy értekezés, vagy monográfia) benne van az esszé, az értekezés vagy monográfia szerzőjének a személyiségéből is valami. Tehát hogy ő ezt így látta, és e mögött egy ilyen-olyan egyéniség van. Talán épp csak ő látta ezt így és így. Nagy dolgokat nem akarok mondani, hogy nekem ez valamiféle ars poeticám lenne, de hát most mégis ilyesmiről beszélünk.

Egy jó tíz évvel ezelőtt Önnel készült beszélgetésben hivatkozott arra, hogy egyetemi éveiben éppen mindenféle „hipnoideológia” és „hipnopedagógia” ellenében igyekezett tájékozódni. Miért van az, akár napjainkban is, hogy olyan nehéz egyéni látásmódú értelmezőket találni a különböző „iskolás” értelmezői körök peremvidékén? És hol lehet, lehet-e egyáltalán ebben a keresésben a katolicitásnak valamiféle szerepe?

Nehézség talán olyan értelemben van, hogy nálunk a háború után volt és a mai napig is létezik egy késleltetett recepció. Az rendben van, hogy napjainkban a kutató az orosz formalizmustól a dekonstrukcióig úgy nagyjából minden irányba tud tájékozódni. Korábban ahhoz, hogy ez a tájékozódás naprakész legyen, külföldi könyvtárak, kapcsolatok, egy közeg, meg nem tudom még mi kellett. Mindezen hiányosságok ellenére a 60-as, 70-es években betörték ezek az irányzatok, és nálunk nem szerves értelmezői folyamatok eredményeiként formálódtak tovább. Tehát azt hozták, hogy ránk zúdultak ugyan, és próbáltuk is őket megismerni vagy asszimilálni, de mindez egy itthoni, szerves fejlődés lehetőségét nem segítette elő, sőt részben meg is akadályozta azt. Hadd mondjam el azt — nem hiszem, hogy olyan pontatlanul fogalmaznék, hogy valaki ezért maradi nagyképűséggel vádolna —, hogy nekem az ilyen-olyan teoretikus divatok követése soha nem volt elsődleges. Amikor elkezdtem ismerkedni a korábban nem ismert irányzatokkal, engem a tudásszomj vezetett, tanári lelkiismeret; hogy hát azért ezt ismernem kell. De hogy én arra gondoltam volna, hogy nekem most egy strukturalista vagy egy posztmodern, szemiotikai vagy nem tudom, milyen igénynek mától kezdve meg kell hogy feleljek? Maradjunk ennél a példánál: a dekonstrukción nevelkedett vagy felnőtt fiatal oktató talán mondhatja azt, hogy „nohát ez azért korszerű!” — de az ebben a kijelentésben kifejeződő igény abszolút nem élt bennem.

Volt a 70-es évek második felében, meg a 80-as években a nálam fiatalabb magyar értelmiség körében egy nagy vallásos megújulás, aminek az volt a gyökere, hogy megpróbáltak spirituális témák, tapasztalatok felé tájékozódni, és mondjuk olyan dolgok

felé, amelyekhez a metafizikai szemlélet felerősödése is beletartozik. Bennem a valláshoz való viszony addigra körülbelül tisztázódott. Olvastam szerzőket, mondjuk Simone Weilt, akik nem voltak korábban ismerősek. Megismerkedtem valamennyire Rahnerrel, meg azokkal, akik érdekeltek. De az igény, hogy én ebből a szempontból átstrukturáljam magam, idegen volt tőlem. Ez a „Jaj Istenem! Nehogy tegnapinak, vagy tegnapelőttinek tűnjek!” — ez, azt hiszem, nálam nem volt probléma. Korábban megírtam — szójátéknak tűnik, de nem egészen az —, én a katolicizmusnak nem hívője, hanem híve vagyok. Tehát ennek a kultúrának. E nélkül a kultúra nélkül az európai hagyományt — márpedig az európai hagyományon kívül másokat én csak hallomásból, meg olvasmányaimból ismerek — nem tudom elképzelni. Ez nem politikai kérdés, hogy az Európai Unió Alkotmányában benne legyen-e a keresztény hivatkozás, vagy ne legyen, ennek ehhez semmi köze. Én az európai kultúrát a katolicitás nélkül elképzelni nem tudom. Az alapreflexeimben ez a réteg természetesen van meg, de következetes hitet valamikor a kamasz éveim óta már nem tudok kialakítani. Ez már Kolozsváron megtörtént, egy rövid vallásos megújulás-tapasztalat után. Én azóta a katolicizmusnak — mint mondtam — híve, a katolikus egyháznak pedig szurkolója vagyok.

Ehhez hadd tegyek azért egy megjegyzést. Azt hiszem — ezt egyébként már elmondtam, éppen egy Vigilia által rendezett év végi baráti beszélgetésen is —, azt azért nem bánám, ha a magyar katolicizmus teoretikus alapja, elméleti bázisa valamivel frissebb lenne. Tehát ha a modern európai teológiai irányzatokat tekintve tájékozottabb lenne, beleértve ebbe a felnövekvő papi nemzedékek oktatását is. Én azt hiszem, végig gondolt elméleti alapok szerinti ateizmust kevesen vallanak. Inkább talán arról van szó, hogy a hit átélésének lehetősége nem érinti meg az embereket, valamint hogy a hit gyakorlásához nincs meg a belső indíték. Azt teljesen átélem, hogy a korábbi cselekvésformáló és gyakorlatot formálni akaró úgynevezett nagy elbeszélések nincsenek már meg. Ennek az a magyarázata, hogy a mi életünk, az idősebbek élete az elbeszélések feltűnésében és eltűnésében telt el. Nagyon szilárd meggyőződésem azonban, hogy az elbeszélésekre szükségünk van. Az ugyanis nem megy, hogy pusztán annak örülünk, hogy ezek már nincsenek meg, mert ha így lenne, akkor a világmagyarázataink eltűnésével együtt a világunkhoz való viszonyunk is megsérülne. Márpedig — legalábbis bennem — az az igény rendkívüli módon él, hogy egy kicsit azt a világot, ezt az ilyen-olyan, hát, itt nálunk most nagyon nem szép világot, meg hát az egész emberi létet, a *conditio humanat* valahogy mégiscsak értem. Hogy ezt valahogy értelmezni tudjam, ehhez nagy elbeszélések kellene. Természetesen nem is hiszem, hogy komoly lenne az a Fukuyama-i teória, hogy a liberális de-

mokrácia és annak ideológiája olyasmi, ami végképp beteljesített volna valami fejlődést. Azt persze értem, hogy ez a posztmodern állapot és ennek vonzereje hogyan jött létre és miből táplálkozik, de úgy gondolom, hogy az emberek mindig teremteni fognak a maguk számára ilyen-olyan elbeszéléseket, és ezek szerint értelmezgetik majd a világukat. Az borzasztó nehezen elviselhető, hogy egy emberi élettartam alatt az emberek ennyiszor és ilyen radikálisan megváltoznak, hogy ami tegnap jó volt, az most rossz, ami szerint tegnap élni és gondolkodni kellett, ami a napi tevékenység értelmét adta, hogy ez egy teljes tévút volt, és most valahol egész máshol kell keresnem — ezt mentálisan és etikailag nagyon nehéz végigélni, és ettől kicsit meg vagyunk keveredve, és mondjuk a konfesszió-igényünket is részben ez működteti.

A marxizmus az Ön számára élő valóság, ugyanúgy, ahogyan Lukács György, vagy Füst Milán gondolkodása. Hogyan ragadható meg e három gondolkodó szellemi irányultságának múltja és jelene a munkáiban?

Ott kezdem, hogy úgy gondolom, Marxot időnként újra kell olvasni. Ezt akkor is úgy gondoltam, amikor Derrida könyvét Marxról még nem olvastam. Marxot újra kell olvasni, mert a 19. század kritikai gondolkodásának egyik nagy alakja. Az a marxista gondolat tragédiája, hogy brosúra-katekizmus lett belőle, meg egy olyan politikai gyakorlat, amilyen. De ez most nem változtat azon, hogy a marxi kritikai szellemet időnként elő kell venni, és újra kell gondolni, mert ez nem egyszerűen az eszmetörténethez tartozik hozzá, hanem azt hiszem, része lehet az ember kritikai éberségének fenntartásában — hogy ezeket a szövegeket időnként újra kezébe vegye és megpróbálja végiggondolni. Nekem el kellett jutni a brosúrák hipnopedagógiájától az eredeti gondolathoz, és ez idő- és idegigényes munka volt. Az ember életének egy része ezzel element. Ezzel nagyon szorosan összefügg Lukács. Sok idő, talán nem egészen terméketlen idő, de nagyon sok idő elment azzal, hogy én bizonyos Lukács-írásokkal már gimnazista koromban elkezdtem ismerkedni, és utána egyetemistaként, majd tanárként is sokat olvastam őket. A marxista gondolkodásból nekem mint irodalmárnak készülő diáknak a lukácsi életmű mutatkozott a legizgalmasabb olvasmányának, tehát a marxista gondolkodás Lukácson keresztül. Azt is megjegyzem, hogyha az előbb azt mondtam, hogy Marxot újra kell olvasni állandóan, és időnként tanítani is kellene, akkor azt is mondom, hogy én úgy gondolom, nem sokáig tartható az az állapot, hogy úgy csinálunk, mintha Lukács nem lett volna, vagy úgy csinálunk, mintha Lukácsból csak rossz következett volna. Ha magyar irodalmárként nézem, akkor ez az álláspont erősebbnek látszik, mert az ő magyar irodalommal kapcsolatos tevékenysége munkásságának nem a legkedvesebb oldala volt. De hogy azt a fajta filozófiai igényt, azt a fajta filozófiai és világirodalmi tájékozottságot, és mondjuk annak az értékrendnek egy részét, ami ebből sugárzik, nem lehet sokáig nélkülözni — ebben egészen biztos vagyok. Tehát ezeket én viszem magammal, és hogy mind-

ebben nekem valami saját álláspontom is legyen, ezzel azért a fél életem eltelt. Itt van aztán Füst Milán, aki nekem azt jelentette, hogy elsőprő szubjektivitással és szuverenitással is lehet irodalmi kérdésekkel foglalkozni. Füst Milán nem tudta, mi is az, amit ma a kánon kérdésének mondanak. Nem létezett. Nem létezett számára olyan, hogy X-t, Y-t nagynak kell tartani, mert ezt úgy tartják. Tetszett neki, mikor olvasta, vagy nem tetszett, ez volt az ő kérdése. Ültünk lenyűgözötten és figyeltük őt a minden tekintélyt kizáró, ajtón kívül hagyó óriást, és valami olyasmit tanultunk tőle, hogy nem kell attól megijedni, ha valakinek olyasmi tetszik, ami sokaknak nem, vagy fordítva. Meg azt is, amit már előbb érintettem, hogy hogyan lehet a művészetről és az irodalomról művészien beszélni. Úgy beszélni ezekről, hogy a tárgy és a tárgyról való értekezés valahogy közeledjen egymáshoz.

Amár nem élő mesterek mellett fontosak azok is, akiknek szeretetében élünk. Vannak barátai?

A régi barátaimnak egy része sajnos már meghalt. Az előbbieken említettem Török Endrét. Nekem Török Endre nem úgy volt barátom, hogy leültünk, és egy korsó sör mellett sokat-sokat beszélgettünk, nem. De azt hiszem, hogy volt egy nagy, kölcsönös megbecsülés — és most, húsvét előtt mindez nagyon nehéz, mert mi ilyenkor, karácsony, húsvét előtt felhívtuk egymást Török Endrével. Erre legutoljára egy éve volt lehetőség. Neki a telefonhangja is összetéveszthetetlen volt. Egy kicsit sport lett közöttünk, hogy melyikünk hívja előbb a másikat. Hát most ez sincs, és hát sok barátom — diákkori barátom meg kollegám — jó része már elment. A nálam sokkal fiatalabbakkal való kapcsolatteremtés nekem nemigen megy. Valószínűleg azért, mert nemigen van igényem rá. Van azonban egy nagy dolog, és remélem, ezt nem veszítem el a hátralévő időben: minden hónap utolsó péntekjén azok a fiúk, akik együtt érettségiztünk (57 éve érettségiztünk a Fáy Gimnáziumban), összejövünk. Nem mindenki — az egész osztályból talán már húszan se vagyunk — de akik itt vannak Pesten, vagy vidékről jönnek fel, vagy akár (néha-néha) Svájcból jönnek, azok itt vannak. Összeülünk, olykor csak hatan, olykor tízen, és úgy beszélgettünk, mint tizennyolc éves korunkban. Aztán szól a telefon, és megkérdezzük a másiktól, hogy „Bandi, most a cukroddal hogy állsz?” Mi valamikor a negyvenéves érettségi találkozó körül elhatároztuk, hogy gyakran akarjuk egymást látni. Márpedig ha akarjuk, akkor ez nem megy, hogy ötvenként. Így alakult ki a havi egy találkozó. Néha a kolozsvári gyerekkoromból is felbukkan egy-egy arc. A 49-es érettségihez azért az is hozzátartozik, hogy azért az egy cudar év volt. Cudar év volt, de ez a barátságunkon semmit nem változtat. És az sem változtat semmit, hogy akkor 18 éves korunkban valaki ebben a cudarságban így vagy amúgy foglalt állást. Nem fogunk haragudni egymásra, soha nem veszekedtünk össze, barátságunkat nem árnyékolja be politikai nézeteink különbözősége. De hát gondolom, ez így normális. Az az abnor-

mális, ami most körülöttünk történik. Szüntelenül azon a ponton vagyunk, hogy „Jaj Istenem, az indulatok el ne szabaduljanak.” Az indulatokkal pedig nem szabadna játszani.

Egy beszélgetésben, évekkal ezelőtt említette, hogy szeretne még egy-két helyet, várost meglátogatni. Hol tart ezekkel az utazásokkal?

Kolozsvárra viszonylagos gyakorisággal megyek. Dédelgetett elképzelésem, hogy egyszer teljesen titokban megyek majd oda. Tehát hogy senki ottani, régi és új barátomat nem értesíték a jöttöm-ről, megszállok valahol, és 3-4, nem tudom hány nap alatt végigjárrom az összes szent helyet, és aztán nem megyek többet. Párizsban néhány évvel ezelőtt voltam, és azt hiszem, elbúcsúztam Párizstól. Még egy-két könyvet vettem ott, de már csak főképpen a rítus kedvéért. Megnéztem azokat a helyeket, ahol jó lett volna diáknak lenni, ha a történelem másképpen alakul. Azt hiszem, hogy erre a családtagjaim, meg egy-két ember, aki közel áll hozzám, azt mondja, ilyet nem szabad mondani. Miért ne mennél még — kérdezik? De én azt hiszem, hogy már nem megyek. Berlini utamat állandóan halasztgatom, hogy „most talán, vagy majd csak ősszel”. Keresztury Dezső azt mondta egyszer, hogy Brandenburgban mindig hosszú és szép az ősz. Én ezt ott tavasszal és ősszel is átéltem. Gyönyörű, szeptember közepétől október végéig gyönyörű Berlin és a Berlin környéki táj. Oda mindenképpen el akarok még egyszer menni, csak nagy lélegzetet kell hozzá venni. Marosvásárhely és Brassó is hátra van még. Marosvásárhelyre van repülőjárat, az könnyebb lesz talán, Brassó nyugös — sokat kell utazni, és még nem igazán európai szintű oda az utazás. De hát Brassó volt nekem — most ezt úgy vegye, ahogy mondom — az első német város, amit láttam. Brassó egy ízig-vérig német város. A régi Brassóban az emberek nagy része valamit beszélt németül, magyarul és románul, de ez ma már nincs így. Németül jóformán egyáltalán nem, magyarul itt-ott, mert Székelyföld azért közel van, illetve kilencven százalékban románul beszélnek. De ez azon nem változtat, hogy Brassó tipikus német város. Én a német városokat, de az olasz városokat is, valahogy a peremen tanultam — tehát a német városokat Erdélyben, Lengyelországban, Felvidéken. Lőcse, vagy (mindig nehéz kimondani nekem, hogy Dansk, mert úgy tanultam meg, hogy) Danzig. Vagy hát a Dalmát tengerparton tanultam olaszul. Dubrovnik. Volt egy nagybátyám, aki mindig haragudott, hogy úgy hívtuk Dubrovnikot, hogy Ragusa. Hát ezek még hátra vannak. Berlin is hátra van még. Vannak viszont a két hónapig tartó balatonlellel nyaralások. Ha Lellén a Kishegyre felmegy az ember, akkor a szőlőhegyeket látja, és onnan rálát még a Balatonra is, és ha átmegyek a gyerekekhez — ők az északi parton vannak —, akkor ugyanazt látom, csak épp a másik irányból. Ez fontos nekem. Mindaddig, amíg tehetem. És az úszás is, az elmélkedésnek az ideje, meg egy jó kis egyedüllét.

Kik a kedvenc írói, költői?

Ami az irodalmat illeti, a képek itt vannak falon. Vörösmarty Mihály — én talán most is ott tartok, hogy ő a legnagyobb magyar költő. Ezt egyébként Tihanyi Károly tanár úrtól tanultam, aki a gimnáziumban tanárom volt és nemrégiben hunyt el, kilencvennégy éves korában. Vörösmarty annyira megérint ma is, hogy istenigazából írni sosem mertem róla, mert úgy gondolom, hogy e miatt mindig alaptalanná válik, amit én ez ügyben gondolok. Aztán Babits Mihály. Néha mondogatom is, hogy a Mihályok. Szóval a magyar költészetben nekem ők a legfontosabbak. Füst Milánról már beszéltünk, bevallom, Füst Milán prózáját olyan igazán nagy-nak — néhány mozzanattól eltekintve — nem tartom. A líráját viszont igen, a Szellemelek utcáját, a Nyilas-havát, meg az Öregséget. Egy nagy prózai írása azért mégis van, az Őszi vadászat. Az ott egy rossz metszet Platónról, az ott pedig Madách Imre. Volt valaha egy olyan kéjes gondolatom, hogy Az ember tragédiájáról könyvet kellene írnom. Ma is azt gondolom, hogy van egy-két dolog, amit itt ki szerettem volna mondani, de hát nem hiszem, hogy ezt már meg tudom írni. Aztán Thomas Mann. Róla tavaly olvastam valamelyik magyar folyóiratban, hogy abszolút érvénytelen. Hát, letettem a lapot. Nem olyan régen egy rádióbeszélgetésre készülve a Buddenbrook házat lapozgattam. Ugyanúgy él a mű, ahogyan hatvan évvel ezelőtt, amikor először olvastam. Volt egy olyan mondanom, hogy ha idejében szólnának, hogy mikor kell befejezni, akkor aszerint olvasnám újra a Tonio Krögert, vagy hogy ha több időm lenne, akkor a Varázshegyet. Ezek óriási dolgok. Az engem nem érdekel, hogy nem tudom milyen „korszerű” nézőpontból Thomas Mann idejétmúlt. Az, ahogyan ő nézte a világot, az idejétmúlt lenne? — én ezt nevetségesnek tartom. Meg hogy a Thomas Mann-i regényforma idejétmúlt — ez engem nem érdekel. Jó, hát lehet. Nekem mégis ugyanaz, mint ami volt. Aztán Goethe, akit minden vonatkozásban nagyra becsülök. És ott van a kis szekrényen az a bronzfej, az maga Marcus Aurelius. Ők a nagy olvasmányaim. Az, hogy valaki római császár, még a birodalom felbomlásának küszöbén, és állandóan hadakoznia kell, s éjszaka a Garam partjánál egy sátorban írja az elmélkedéseit, ez lenyűgöző. Az ott Kolozsvár legrégibb ábrázolása. Egy eredeti Houfnagel metszet, ami 1617-ben készült nem tudom hány példányban, egyik az enyém. Egy Múzeum körúti antikváriumban vettem. Tudom, hogy Cs. Szabó Lászlónak is volt egy, de hát istenem...